

Çağdaş Sanatta Seramik Malzeme ile Oluşturulan Enstalasyon Örnekleri

Gönderim Tarihi: 25.04.2023 – Kabul Tarihi: 09.05.2023

Özge Tatlı

Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Heykel Ana Sanat Dalı, Yüksek Lisans Programı
ozge.tatli.4698@gmail.com, **ORCID**: 0009-0006-8809-2625

Özet

Sanayi Devriminin başlamasıyla hızlı bir şekilde makinaların insan hayatına girmesi, hızlı üretim ve tüketim gibi büyük değişimler, sanat dünyasını da etkilemiştir. Özellikle 1960'lı yıllardan sonra Kavramsal Sanat fikriyle birlikte gelişen Arte Povera, Arazi Sanatı, Süreç Sanatı gibi sanat pratiklerinden biri olan enstalasyon, ifade aracı olarak birçok sanatçı tarafından tercih edilmiştir. Endüstriyel ürünlerin artan nüfusla birlikte hızlı bir şekilde üretilip tüketilmesi, hazır nesne kavramını ortaya çıkarmış ve sıradan herhangi bir nesne sanatçının ifadesiyle sanat nesnesine dönüşmüştür. Artık geleneksellikten kopuş ve yaşanan dönemin etkisiyle sanat kavramı sorgulanmaya başlanmıştır. Sergi salonlarında ve müzelerde kaide üzerinde sergilenen eserler yerine, sıradan herhangi bir nesneye sanatçı tarafından anlam yüklenmesi ve izleyicinin de bu süreçte sanat nesnesini sorgulamaya teşvik ederek katılımı sağlanmış olmaktadır. Klasik sanatta eserle izleyici arasında mekanın herhangi bir katkısı yokken enstalasyon pratiğinde mekana duyulan ihtiyacın yanı sıra izleyici deneyimi ve katılımı önemli olup, sınırsız malzeme zenginliğiyle de birçok disiplinin sınırlarını zorlamaktadır. Bu disiplinlerden biri olan seramik, kullanım kolaylığı, malzeme ve teknik açıdan zenginliği ve her yerde rahatça ulaşılabilir olmasından dolayı birçok sanatçının tercih ettiği bir malzeme olmuştur. Bu makalede, enstalasyon kavramı içinde seramiğin mekanla nasıl bir ilişkisi olduğu hedeflenmiştir. Böylece mekanın tanımı yapılıp, enstalasyonun kısa bir gelişim sürecine değinerek, seramik malzeme ile yapılan enstalasyon çalışmaları örneklerle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enstalasyon, Seramik, Mekan

Installation Samples Created With Ceramic Material in Contemporary Art

Sending Date: 25.04.2023 – Acceptance Date: 09.05.2023

Özge Tatlı

Kocaeli University, Institute of Social Sciences, Department of Sculpture, Master's Program
ozge.tatli.4698@gmail.com, **ORCID:** 0009-0006-8809-2625

Abstract

With the start of the Industrial Revolution, the rapid introduction of machines into human life, rapid production and consumption, such as great changes, also affected the art world. Installation, which is one of the art practices such as Arte Povera, Land Art, and Process Art, which developed with the idea of Conceptual Art especially after the 1960s, has been preferred by many artists as a means of expression. The rapid production and consumption of industrial products with the increasing population has revealed the concept of ready-made object and any ordinary object has turned into an art object with the expression of the artist. Now, the concept of art has begun to be questioned with the effect of breaking away from tradition and the period in which we live. Instead of the works exhibited on pedestals in exhibition halls and museums, the artist attaches meaning to any ordinary object and encourages the audience to question the art object in this process, thereby ensuring their participation. While there is no contribution of the space between the work and the audience in classical art, in addition to the need for space in installation practice, the experience and participation of the audience is important, and it pushes the boundaries of many disciplines with its unlimited material richness. Ceramic, one of these disciplines, has become a material preferred by many artists due to its ease of use, richness in materials and techniques, and being easily accessible everywhere. In this article, it is aimed how ceramics relates to space within the concept of installation. Thus, the definition of the space was made and the installation works made with ceramic materials were examined with examples by referring to a short development process of the installation.

Keywords: Installation, Ceramics, Space

Giriş

1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan enstalasyon kavramı; birçok disiplinden beslenerek, her türlü materyal kullanma özgürlüğü sunması sayesinde, birçok sanatçı enstalasyon çalışmalarıyla kendini ifade edebilmektedir. Enstalasyon, mekândan bağımsız düşünülemediği gibi izleyicinin de bu süreçte ortak olmasıyla gerçekleşir. İç veya dış mekânda sergilenen enstalasyonlar, geleneksel sanat anlayışının aksine sanatçının kullandığı herhangi bir nesneyi sanat yapıtına dönüştürmektedir. Uygarlığın eski dönemlerinden bu yana günlük hayatın bir parçası olan seramik, enstalasyon çalışmalarında daha çok kavramsal bir dille ifade edilmektedir. Proje aşamasından sergilenme anına kadar sanatçının geçirdiği süre, eserin hangi amaca hizmet ettiği, sanatçının yaşadığı dönem, mekân seçimi yapılan enstalasyonda önemli unsurlardır. Bu makalede seramiğin geleneksellikten koparak, malzeme olarak enstalasyon çalışmalarında nasıl sanat yapıtına dönüştüğü ve bu bağlamda çağdaş sanatta seramiğe alternatif bir bakış açısı sunmak hedeflenmiştir. Literatür taraması yapıldığında araştırmaya açık, yetersiz sayıda çalışmaya rastlanmıştır. Bu sebeple konunun yeterince açıklığa kavuşması literatür için önem taşımaktadır. Seramik ve mekân arasındaki ilişki araştırılmış ve seramik malzemeyle çalışan enstalasyon sanatçılarının çalışmaları üzerinden okumalar yapılarak değerlendirilmiştir. Konuyla ilgili örnek sanatçılar seçilerek eser çözümlenmeleri yapılmıştır. Birinci bölümde; mekân ve sanat yapıtı kavramları açıklanmış, ikinci bölümde enstalasyon ve enstalasyonun gelişimine katkıda bulunan sanat akımlarına değinilerek üçüncü bölümde seramiğin tanımı yapıp örnek seramik enstalasyon çalışmalarına yer verilmiştir.

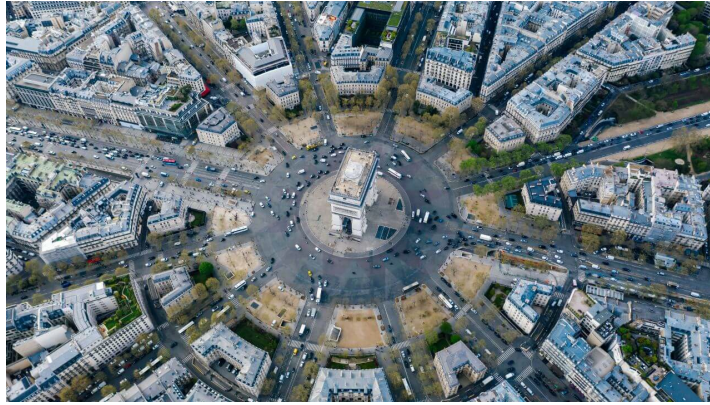
1.Mekân

Kökeni Arapçadan gelen mekân kelimesi: var olma, varlık ve vücut anlamlarına gelen "kevn" sözcüğünden türeyen ve birçok anlama evrilebilen bir kelimedir. Temel bir ifadeyle: insanın çevre ile arasındaki sınır ve o sınırın içinde hareketliliğin sürdürülmesine olanak tanıyan boşluk ve gözlemcinin algılayabileceği uzay parçası olarak ifade edilebilir. (Aslan vd., 2015: 139).

Türk Dil Kurumu'na göre: "Yer, bulunan yer, ev, yurt, uzay" anlamlarına gelen mekânı tek bir tanımla sınırlamak doğru değildir. Kişinin bireysel ve kültürel değerleri doğrultusunda mekân farklı şekillerde algılanabilmektedir. Platon, Aristoteles, Lefebvre gibi filozoflar kendi görüşleri doğrultusunda mekânı açıklamaya çalışmıştır. Antik çağda "kap" anlamında kullanılan mekân, Descartes'le yüksekliği, genişliği ve derinliği ile hesaplanabilen bir forma dönüşür. Geçmişten günümüze farklı disiplinlerin de yine kendi disiplini içinde mekân kavramı anlam bulmuştur. Bu disiplinlerden ilk akla gelen mimaride mekân: Fiziksel olarak belirlenen sınırların çevresinden ayrıldığı boşluktur. Bu sınırlar ve boşluk, mekânı oluşturmaktadır. (Biol, 2021: 8,9; Öner, 2018: 5)

Toplumsal, kültürel ve coğrafi değerlerden bağımsız tutulamayan mekân, doğa ve insanla iç içedir. Tarım toplumuyla birlikte insanlar ihtiyaçları doğrultusunda barınak, giysi, ev aleti gibi temel ihtiyaçları üretmiş böylece toplumu şekillendirmeye başlamıştır. Toplum tarafından bilinen bir meydan, çeşme ya da köprü, zamanla kültürel bir değere dönüşerek mekanlaşmaktadır. (Öner, 2018: 8,9).

Paris'te bulunan Charles de Gaulle Meydanı, birçok yerin ilham kaynağı olduğu önemli bir yapıdır. Otuz derecelik açılarla on iki caddenin kesiştiği ve ortada Napolyon Bonapart tarafından Austerlitz savaşının zaferine yaptırılan Zafer Takı bulunmaktadır.

Görsel 1: "Charles de Gaulle Meydanı"(Fransa).(1836).

Mekân, kişinin yaşamışlıkları ile ilintilidir. Deneyimlenen bir mekân, zihnimize imgeye dönüşür ve kişi boşluk içindeki nesnelere (masa, koltuk, kapı vb.) odaklanır. Bir mekânı gerçek anlamda algılamamız duyu aracılığıyla gerçekleşir. Duyu organları sayesinde uyarılma sonucu nesne algılanır ve bu durum fiziki, nörolojik ve bilişsel bileşenleri de içeren bir süreci kapsar. Mekânı zihinsel ve duyuşsal olarak iki şekilde algılarız. İlk kez ya da kısa süreli bir mekanla karşılaşıyorsak duyuşsal; uzun süreli deneyim sonucu bir mekânın hatırlanması ise zihinsel olarak algılanmaktadır. (Uysal, 2009: 7,9).

1.2. Sanat Yapıtı Olarak Mekân

Michelangelo'nun 1508-1512 yılları arasında, Sistina Şapelinin tavanına yapmış olduğu "Kıyamet Günü" eserinin mekân ile ilişkisine bakıldığında, görsel bir anlatım görülmektedir. Eski ahit olan yaratılış kitabında yer alan dokuz büyük olay tasvir edilmektedir. Her bir kare film sahnesi gibi bir hikâyeyi anlatmakta ve izleyicide mekân algısı oluşturmaktadır. Bu eser, belirlenen mekân için tasarlanmış olup başka bir mekânda aynı etkiyi vermemesinden ve içeride dolaşan izleyicinin tavanda resmedilen hikayeye bakarken, o anı yaşaması izleyiciyi de katılımın bir parçası konumuna getirerek enstalasyon olma niteliği taşımaktadır.

Görsel 2: Michelangelo- Sistine Şapeli. (1483). Vatikan.

Rus konstrüktivist Vladimir Tatlin'in Sosvyet Devrimi'ne olan inancın bir simgesi olarak tasarladığı "3. Enternasyonal Anıtı"; cam, ahşap, karton gibi âtıl malzemeler kullanılarak yapılmıştır. Sarmal bir yapının içindeki; silindir, küp ve kare formlu odaların ayrı ayrı hareketiyle dönen mimari bir yapıdır. (Yelkenli Madencioğlu, 2020: 45).

1917 Rus Devrimi'nden sonra Sovyet Cumhuriyetinin ideallerini ilerletmek isteyen sanatçılardan biri olan Vladimir Tatlin'in bu çalışması, dört geometrik yapıyı barındırmaktadır. İçinde devlet basını ve radyo yayınlarının yapılacağı, eğitim ve resmi işlerin yürütülebilmesi için düşünülmüş yapılar bulunmaktadır. Tabanda bir silindir, onun üstünde koni ve ardından küp gelmektedir. Her biri ayrı ayrı hareket eden bu dinamik yapı, dört yüz metre yüksekliğinde spiral şekilde dönmektedir. Sanatçı kütle olmadan hacim yaratarak boşluk ve mekânı birlikte kullanmıştır. Yukarı doğru tüm bu bileşenler halkın ilerleyişini göstermektedir.

Görsel 3: Vladimir Tatlin. "Üçüncü Enternasyonal Anıtı. (1919). Rusya.

2. Enstalasyonun Gelişim Süreci

15.yy'dan 19.yy'a kadar sanat eserleri burjuva sınıfı için üretilmekteydi. Zamanla geleneksel burjuvazinin estetik yargılarının gözden düştüğü görülmektedir. Fütürizm ve dada akımıyla birlikte, bu yargılar yıkılarak sanata dair birçok fikrin ve oluşumların temelleri atılmıştır. Bunlardan biri olan enstalasyon kavramının oluşmasında; minimalizm, arazi sanatı, kavramsal sanat gibi akımlar etkili olmuş ve bu yüzden benzer yanları da bulunmaktadır. (Çetintürk, 2017: 13; Gençler, 2022: 5).

1960 sonrası Marcel Duchamp'ın "çeşme" isimli eseri: sanatın ne olduğunu bize tekrar sorgulatan, gelecek akımlara da özgürlük açan önemli bir çalışmadır. Geleneksel malzemeleri bir kenara bırakarak hazır nesne ile kırılma noktası oluşturmuştur. Sanatçının, ters çevrilmiş bir pisuvarın altına R.MUTT imzası ile New York'taki bir galeriye sergilenmesi için gönderilen çalışması, sıra dışı bulunarak sergilenmeye uygun görülmemiştir. Sanatçının eserin üzerindeki imzayla bir bağlantısı bulunmamakla birlikte: R harfinin Almanca'da fakir anlamına gelen Richard'dan geldiği ve Rich kökünün zengin anlamına gelmesi eserin burjuvanın değersizliğine bir saldırı olarak görülerek eserdeki ironiği düşündürmektedir. (Yavuz, 2019: 18; Huntürk, 2016: 252; Yıldız, 2016: 14).

Görsel 4: M. Duchamp, Pisuvar (1917). New York.

2.1. Pop Art

Pop Art: Amerika ve İngiltere'de birbirinden bağımsız olarak ortaya çıkmış, I. ve II. Dünya Savaşlarından sonra Amerika'nın hızlı bir tüketim toplumuna ve toplumsal değerlere önem vermeyen bir nesile dönüşmesine karşı ortaya çıkmıştır. (Tunç, 2003: 114)

Film yapımcısı, yazar, yönetmen ve tasarımcı olan Amerika'lı pop art sanatçısı Andy Warhol; çalışmalarında Amerikan kitle pazarını ele almış, günlük tüketim ürünlerini kendine özgü bir tarzla sanata çevirmiştir. (Topaçoğlu ve Ünal, 2021: 141).

Sanat eleştirmeni Arthur Danto, Andy Warhol'un Brillo Kutuları için: "Platon, bunlar arasında yatakların resimleri ile yataklar arasındaki gibi bir ayrım yapamazdı. Aslına bakılırsa, Warhol kutuları basbayağı iyi birer de marangozluk eseriydi. Bu örnek, insanın sanat ile gerçeklik arasındaki farkı salt görsel bağlamlarda kavrayamayacağını ya da "sanat yapıtı"nın anlamını örnekler aracılığıyla öğretemeyeceğini açık bir biçimde ortaya koyuyordu." Söyler. (Danto,2010: 158).

Görsel 5: Andy Warhol. "Brillo kutusu". (1964). Stable Galeri. New York.

2.2.Minimalizm

1960'lı yıllardan sonra, "Ne görüyorsan, odur; ötesi yoktur" düşüncesiyle ortaya çıkmış minimalizm; enstalasyon, kavramsal sanat gibi akımlarla yakınlık göstermektedir. Önce "ABC Sanatı", "Retçi Sanat", "Soğuk Sanat" gibi isimlerle ifade edilse de daha sonra minimalizm olarak kullanılmıştır. Piyasa, hızlı tüketim, insanların yalnız ve stresli oluşuna karşı; sakinliğe teşvik ederek, izleyicinin sadece esere odaklanıp, gördüğü şeyin olması gerektiği gibi göründüğünü göstermek amaçlanmıştır. (Akgün, 2019: 22).

Sol Le Witt, Donald Judd, Carl Andre, Richard Serra gibi sanatçılar, bu dönemde minimalist tarzda eserler üretirken; malzemeleri yontmak, yapıştırmak gibi geleneksel üretim yollarının aksine bir araya getirerek üretmişlerdir. Bu sanatçılardan biri olan Donald Judd: plastik, çelik gibi malzemeler kullanarak geometrik formlardan oluşturduğu eserini 1969 yılında sergilemiştir. (Şen, 2021: 3).

Görsel 6: Donald Judd." İsimsiz".(1969). Guggenheim Müzesi

Dan Flavin, 1963 yılında "The diagonal of personal ecstasy" adlı çalışmasında kullandığı tek çeşit malzemeyi, mekanın bir parçası haline getirmiştir. Çalışmalarında hazır florasan ışık tüplerini kullanan sanatçı, duvara kırk beş derecelik açıyla yerleştirdiği florasan tüpü ile sekiz fitlik bir çizgi oluşturmuştur. Geometri, renk ve ışığı kullanarak minimalist tarzda bir çalışma gerçekleştirmiştir. (Salomon, 2014: 963; Ataseven, 2012: 89).

Görsel 7: Dan Flavin. "The diagonal of May 25".(1963). New York.

2.3. Kavramsal Sanat

Kavramsal sanat: terim olarak ilk kez Joseph Kosuth'un editörlüğünü yaptığı Art&Language dergisinde, Clement Greenberg tarafından kullanılmış; düşünceleri uygun malzemeyle ifade ederek kavramsal bir dil oluşturmak hedeflenmiştir. Daha sonra Avrupa ve Amerika'da bu fikir hızla yayılmıştır. (Artan Oskay, 2018: 804).

Joseph Kosuth, sanatı Duchamp'tan öncesi ve sonrası olarak görmüş, "dil yoksa sanat da yoktur" fikrini benimsemiştir. "Bir ve Üç Sandalye" isimli eserinde; sandalyenin kendisi, fotoğrafı ve açıklayıcı tanımını içeren bir çalışma gerçekleştirerek, dilden kavrama uzanan süreci sorgulamıştır. (Antmen, 2009: 196).

Görsel 8: Joseph Kosuth, "Bir ve Üç Sandalye". (1965). Modern Sanatlar Galerisi, New York.

2.4. Yoksul Sanat

İtalya'da ortaya çıkan yoksul sanat bir diğer adıyla Arte Povera: sanatçıların atık ya da doğal malzemeleri kullanarak, zaman içindeki değişimi sanata aktarmak istemeleri ve atık malzemelerin de bu süreçte kullanılmasından dolayı bu adı almıştır. (İrgin,2017: 1508).

İtalyan sanatçı Michelangelo'nun "Paçavralar İçinde Venüs" adlı çalışmasında: kullandığı paçavralar ve paçavraların ön tarafında bulunan Venüs heykeliyle; geleneksel olan sanatla modern dönemi bir araya getirmiştir. (Uzun Aydın, 2018: 223).

Görsel 9: Michelangelo Pistoletto. "Çaputların Venüsü- veya Paçavralar içinde Venüs". (1974).Tate Modern, Londra.

2.5.Arazi Sanatı

Arazi sanatında, insanlar doğayla etkileşime geçerek galerilerin dışına çıkmıştır. Çöller, dağlık alanlar gibi doğada bulunan herhangi bir yerde yapılabilen arazi sanatı: alınıp satılabilen bir sanat nesnesi olmadığı için "sanat yapıtının sömürülmesine karşı da bir tepki niteliği taşımaktadır". (Tandoğan ve Erdi Es, 2018: 1360)

Robert Smithson, çevre bilincine farkındalık oluşturmak amacıyla, tuz gölünün doğal yapısına müdahale ederek, bir tür diyalektik sanata yönelmiştir. 1970 yılında, Utah'ta gerçekleştirdiği bu çalışma ile sanat eserinin metalaşmasından uzaklaşmaktadır. (Yağmur, 2016: 1981,1982).

Görsel 10: Robert Smithson. "Spiral Jetty". (1970). Great Salt Lake, Utah.

2.6. Performans Sanatı

"Happening" ya da "Oluşum" olarak da bilinen performans sanatı, isminden de anlaşılacağı gibi anlık izleyici önünde gerçekleştirilir. Tekrarı olmadığı için fotoğraf ya da video kayıt ile belgelenmektedir. Müzik, dans, şiir gibi farklı oluşumlarla gerçekleştirildiği için disiplinler arası bir etkileşimdir. (Avşar Karabaş ve İşleyen, 2016: 342)

Yves Klein'in 1960 yılında: üzerine mavi boya sürülen çıplak kadınların, tuvalin üzerine bıraktığı etki ile gerçekleştirdiği bu eseri önemli çalışmalardan biri olmuştur. Sanatçı daha sonra kendi dairesinde performanslarına devam etmiştir. (Balseçen, 2018: 13).

Görsel 11: Yves Klein. "Mavi Dönemin Antropometrisi." (1960). Paris.

Marina Abramovic ise Venedik Bienal'inde yaptığı performansında, altı gün boyunca günde altı saat; bin beş yüz adet kemiğin üzerinde kana bulanmış kıyafetiyle kemik temizlemiştir. Bu performans Balkan Savaşı'na metafor olarak düşünülmüştür. (Martinez ve Demiral, 2014: 192).

Görsel 12: Marina Abramovic. "Balkan Baroque." (1997). Venedik Bienali.

2.7. Süreç Sanatı

Robert Morris, Richard Serra, Hans Haacke gibi sanatçıların öncülük ettiği süreç sanatı; doğada eriyebilen, dönüşen nesnelerin sürecine yönelik bir akımdır. Yani; yapıtın sonucuna değil, eylemin kendisi önemlidir. (Avcı, 2012: 40).

Kauçuk, ot, yağ gibi doğal malzemeler tercih edilmiş olup; bu süreçte değişen ısı, hava değişimi, yer çekimi gibi etkiler gözlemlenmiştir. 1967 yılında Robert Morris'in "Adsız Keçe" isimli çalışmasında: merkezi bir odak noktası olmayıp, sanatçı izleyicinin yapıttaki ipuçlarını yakalamasını istemiştir. (Atakan, 2015: 76).

Görsel 13: Robert Morris." Adsız keçe." (1967). New York.

3. Seramik Nedir?

Seramik: kökeni Yunanca 'dan gelen ve "boynuz" anlamında kullanılan "keramos" isminden gelmektedir. Yunanlar geleneksel törenlerde içkilerini, boynuzdan şekillendirdiği kaplardan içmişlerdir ve zamanla bu kaplar seramik ismiyle kullanılmaya başlanmıştır. (Salman, 2006: 9).

Ateşin icadından sonra, kilin ateşle reaksiyona girmesiyle seramik ortaya çıkmış; önce günlük ihtiyaçları karşılamak üzere üretilen seramikler, zamanla teknoloji ve sanat alanında da gelişim göstermiştir. (Şahbaz, 2006: 4).

Hayatımızın neredeyse her alanında kullanılan seramik, sanayinin gelişimiyle birlikte, otomotiv sektöründen otomobillere, tıp alanından ev aletlerine kadar birçok alanda kullanılmaktadır. (Fidan, 2021: 6).

Geçmiş insanlık tarihi kadar eski olan seramik, her çağda toplumun aynası olmuştur. Başta ihtiyaca yönelik kullanılan seramikler küçük atölyelerde üretilmekteydi. 18. ve 19.yy'da gerçekleşen Sanayi Devrimi ile birlikte: endüstriyle gelen makinelere, seri üretime, sosyal, ekonomik gibi birçok alanda değişimler olmuştur. Bu değişimle birlikte sanat alanında, İngiltere'de Arts and Crafts ve Almanya'da kurulan Bauhaus Hareketi tüm dünyayı etkilemiştir. (Boz, 2011: 47; Oğuz, 2022: 17,18).

3.1.Seramik Malzeme ile Yapılan Örnek Enstalasyon Çalışmaları

Antony Gromley'in "Field" isimli enstalasyon çalışması: her biri elle şekillendirilen yüzlerce küçük, pişmiş seramik parçalarından oluşmaktadır. Mekânın içinde izleyiciyle göz göze gelen figürler, gerçek hayatta da insanların arasındaki farklılığa rağmen, özünde farklı olmadığını göstererek, izleyiciyi figürlerin yerine koymakta ve kalabalığın içinde bir bütünün sıradan bir parçası olduğunu göstermektedir. (Kayahan, 2018: 67).

Londra doğumlu Antony Gromley, 1950 yılında yedi çocuklu bir ailenin en küçük bireyi olarak dünyaya gelmiştir. Dindar bir ailesi olan sanatçı, çocukluğu boyunca sıkı bir Katolik kurallarıyla yetişmiş ve çocukluğu boyunca ailesi tarafından dışlanmış. Britanya Müzesine gittiği bir ziyaret sırasında, bazalt taşından yapılmış bir heykelden çok etkilenmiş ve bu durum sanata yönelmesine vesile olmuştur. Sanatçı arkeoloji, antropoloji ve sanat tarihi eğitimi almıştır. Dini bilgilerini yaptığı eserlerde de sorgulayan sanatçı, "Field" adlı enstalasyon çalışmasında: biz neyiz? nereden geliyoruz ve nereye gidiyoruz? sorularına cevap aramıştır. Yaklaşık kırk bin figür kullanılan bu çalışma, kolektif bir çalışmaya dayanmaktadır. Her parça farklı parmak izine sahip onlarca insan tarafından el ile şekillendirilmiştir. Her figür insan eli boyutunda ve tıpkı bizler gibi farklı tonlardadır. Figürlerin her biri farklı boylarda, ayakta durmuş vaziyette ve gözleri yukarı bakmaktadır. Meraklı ve keşfeden gözlerle bakan bu minik figürler, insanlığın nereye gittiğini sorgular durumdadır. Dünya nüfusunun artışıyla birlikte çok sayıda yapılan göç ve bunun sonucu içinden çıkılmaz bir hale dönüşünü anlatmak isteyen sanatçı izleyicinin dünyadaki yerini sorgulamaya ve düşünmeye teşvik etmektedir.

Görsel 14: Antony Gormley." Field". (1994). Tate Galeri.

Clare Twomey, Kore'de "World Ceramic Exposition" kapsamında "Bilinç/Vicdan" ismini verdiği projeyi 2001 yılında gerçekleştirmiştir. Yedi bin adet karodan oluşan çalışma, döküm tekniği ile üretilmiştir. Çalışmalarında genellikle doğayı işleyen Twomey, insan ilişkilerine dair politik sorunlara yer vermektedir. (Zümrüt, 2018: 6).

1968 doğumlu İngiliz sanatçı Clare Twomey, hayatı boyunca birçok enstalasyon çalışması yapmıştır. Seramik eğitimi ve ardından seramik alanında yüksek lisansını yapan sanatçı, çalışmalarında da malzemenin dönüştürülebilir olmasından dolayı kili tercih etmektedir. Liverpool'da Tate Müzesi'nde "Consciousness/Conscience" isimli enstalasyonu için: tıpkı Ai Weiwei'nin "ay çekirdekleri" enstalasyonuna benzer şekilde kolektif bir çalışma yaptırmıştır. Yedi bin adet karo için porselen çamur kullanılmış ve üç yüz derece gibi düşük bir sıcaklıkta pişirimi gerçekleştirilmiştir. Galeri alanına özel bir paketlenme sistemi ile getirilen seramik karoların mekâna yerleştirilmesi beş gün sürmüştür. Sergi salonunda, iki alanı birbirine bağlayan bir alana karolar yerleştirilmiştir. Katılımcılar, sergi alanından diğer alana geçmek için karoların ya üstüne basmak zorunda ya da vazgeçmeleri gerekmektedir. Bu çalışmada izleyici, deneyimi tek başına değil diğer katılımcılarla birlikte yaşamaktadır. Kil: insanları bir araya getiren özel malzemedir ve bu çalışma süreç odaklı olup, yok edilmek üzerine tasarlanmıştır. Katılımcı daha fazlasını görebilmek için sanat eserini ezerek onunla birebir etkileşime girmektedir.

Görsel 15: Clare Twomey. "Bilinç/Vicdan". (2001-2004). Kore.

Seramik çalışmalarının mekânla ilişkisine bakıldığında: sadece hacim ve yoğunluk gibi niteliklere değil, mekânın anlamı da göz ardı edilemez. Sanat nesnesine yüklenen anlam, mekânın nerede olduğu, o mekânın tarihi, değeri gibi unsurlar da önemli noktalar. Clare Twomey'in katılımcılarla birlikte üretime katıldığı "Time Present Time Past" enstalasyonu 2016 yılında gerçekleşmiş olup mekânın anlamı çalışmanın merkezinde bulunmaktadır. (Kurşuncu, 2019: 47).

Art and Crafts Hareketinin öncüsü, tasarımcı ve sanat yazarı olan William Morris: yaşamına ve çalışmalarına adanmış olan İngiltere'de halka açık galerisi olan tek sanatçıdır. Clare Twomey 2016 yılında bu galeride enstalasyonunu gerçekleştirmiştir. Amacı, William Morris'in çalışmalarına yeniden bir bakış açısı kazandırmak ve üç ay boyunca her gün gerçekleşecek canlı bir çalışmayla izleyiciyi de enstalasyona dahil etmektir. William Morris'in çalışmalarından birinden ilham alınarak, yüz otuz adet seramik karo bir panel üzerine aktarılması amaçlanmaktadır. Çalışma altın konusunda usta bir ressam ve çırakla gerçekleşecektir. Her gün halktan biri işin bir kısmını öğrenerek sürece dahil olacaktır. Sergi bitiminde panel, ressam tarafından altın emaye ile kaplanıp sahiplerini bulacaktır. Enstalasyonda kullanılan karolar endüstriyelini getirdiği sanayi ile üretilmiş, geçmiş ve şimdiki zamanın bir birleşimiyle izleyici de sürece dahil olup bu anı deneyimlemiştir.

Görsel 16: Clare Twomey. "Time Present Time Past". (2016). William Morris Galerisi, Londra.

Mekânın sanat yapıtına dönüştüğü önemli çalışmalardan biri de Ai Weiwei'nin Londra'da gerçekleştirdiği "Sunflower seeds" adlı enstalasyonudur. Katılımcılar tarafından, sergi alanını dolduracak kadar binlerce porselenden üretilmiş ay çekirdeklerinin üzerinde yürümleri istenmiştir. Bireysel ve toplumsal sorgulamalara dikkat çekmek isteyen sanatçının bu çalışması, oluşan porselen tozlarının çevreye zarar vereceği düşüncesiyle bir süre sonra kaldırılmıştır. (Danabaş, 2019: 195-196)

Ai Weiwei, 1957 yılında Çin kültür devrimi sırasında dünyaya gelmiş; şair olan babasının dönemin hükümeti tarafından sağcılıkla suçlanmasıyla, on sekiz yaşına gelene kadar işçi kampında sürgün hayatı yaşamıştır. Politik bir ortamda hükümet karşıtı fikirlerle büyümüştür. O dönemin komünist partisi başkanı Mao Zedong lider ilan edilmiştir. Mao Zedong'un baskıcı tutumuna daha fazla dayanamayan sanatçı, New York'a yerleşip çalışmalarına bir süre burada devam etmiştir. Ai

Weiwei yaptığı enstalasyonları izleyiciyi sorgulamaya teşvik eden ve çalışmanın ne için yapıldığını, anlamını bulması için her zaman bir fırsat olarak görmüştür. En etkili işlerinden biri Londra'da Tate Modern'de yaptığı enstalasyondur. Pekin'e yaklaşık bin kilometre uzaklıkta bulunan bir kasabada kolektif bir çalışmayla, bin altı yüz Çinli ay çekirdeği üretmiştir. Porselen çamuruyla üretilen ay çekirdekleri her biri fırça ile astarlanıp fırınlanmıştır. Gerçeğinden ayırt edilemeyen ay çekirdekleri, Çin kültür devriminin bir sembolüdür. Mao Zedong'un güneş ve onun tarafını tutanlar da ona dönük biçimde ayçiçeğini simgelemektedir. Sergi salonunda katılımcıların porselen ay çekirdeklerini ezerek yürümeleri: tıpkı Zedong'un baskıcı tavrı sebebiyle halkını nasıl ezdiğini göstermektedir. Ucuz maliyetlerle köle gibi çalıştırılan Çin halkının birey olma yolunda verilen zorluğu ve ülkesinin durumunu eleştirel bir şekilde ifade etmiştir.

Görsel 17: Ai Weiwei. "Sunflower seeds". (2010). Tate Modern, Londra.

Edmund de Waal, enstalasyonlarını porselenden ürettiği kaplarla çalışmaktadır. Çalışmalarında dağınık ya da çalıntı gibi görünen kapların bir araya gelişini konu edinmiştir. (Kalay,2013: 96).

İngiltere'nin Nottingham şehrinde doğan sanatçı, birçok kitabı olan ödüllü bir yazar ve çömlek ustasıdır. On yedi yaşında Japonya'ya giderek Bernard Leach'in öğrencisi olan Geoffrey Whiting'ten iki yıl boyunca seramik eğitimi almıştır. Daha sonra İngiltere'ye dönerek İngiliz Edebiyatı bölümünde lisans eğitimi alıp, 1991 yılında Sheffield Üniversitesi'nde Japonca yüksek lisansını yapmıştır. Daha sonra Londra'ya dönen sanatçı kendine özgü tarzda geliştirdiği seladon sırlı porselen kaplar üretmeye başlamıştır. Londra'da bulunan Cristea Galerisinde 2012 yılında "A Thousand Hours" ismini verdiği bir enstalasyon sergilemiştir. Otuz yıllık bir seramik geçmişi olan Edmund de Waal, altı yüz adet porselen kabı tek başına üretmiştir. Endüstriyel izlenimi veren ve birbirinin tekrarı olan bu kaplar için sanatçı yaklaşık bin saat harcamıştır. Sanatçının bu çalışmasında, 2010 yılında ödül aldığı "The Hare with Amber Eyes: A Hidden Inheritance" isminde ünlü kitabından da esintiler

bulunmaktadır. Kendisine Viyana Savaşı'ndan iki yüz altmış dört adet Netscape koleksiyon parçası miras kalmıştır. Bu durumdan etkilenen sanatçı enstalasyonda kullandığı seramik kapları kaybolan, çalınan ve kaygıyla hızlı bir şekilde alana yerleştirilmiş bir görüntü vermek istemiştir.

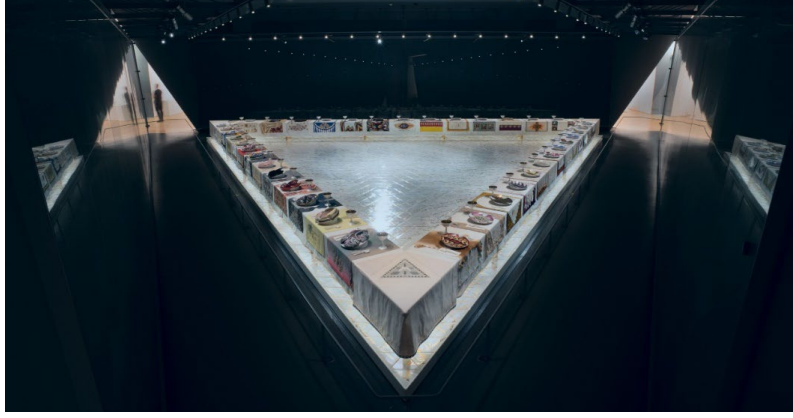

Görsel 18: Edmund De Waal. "A Thousand Hours". (2012). Alan Cristea Galeri, Londra.

Feminist sanatçı Judy Chicago, "Akşam Yemeği Partisi" adını verdiği enstalasyon çalışmasında: Rönesans Dönemi üçgen kompozisyon şeklinde yerleştirilmiş, her kanadı on üç, toplamda otuz dokuz adet masa konumlandırmıştır. Orta alanda "Miras Zemini" denilen ve üzerinde 999 kadının sembolik imzası yer almaktadır. Her biri bir kadına atfedilen masaların üzerinde çatal, bıçak, nakışlı örtüler ve porselen tabaklar bulunmaktadır. Tabakların üzerinde kelebek ya da vulva benzeri kabartmalar bulunmaktadır. Sanatçı bu çalışmasında kadınların özgürleşmesini istemektedir. (Sevim ve Marmara, 2020: 90,91)

Judy Chicago, 1939 doğumlu Amerika'lı bir sanatçıdır. 1979 yılında New York'un Brooklyn Müzesinde yaptığı enstalasyon ile dünya çapında yoğun ilgi görmüştür. 1960'lı yılların sonuna doğru başlayan kadın hareketleri, sanatçının çıkış noktası olmuştur. O dönemde kadınların yaşadığı zorluklar ve kadından sanatçı olamayacağı söylemleri Chicago'yu araştırma yapmaya teşvik etmiştir. Projesi için beş yıl geçirmiştir. Enstalasyon, eşkenar üçgen formunda bir yemek masası ve masanın iki kanadında tarihte önemli on üç kadın için ayrılmış alan bulunmaktadır. Toplamda otuz dokuz adet ayrılan yer, batı medeniyetinin durumuna yönelik düşünülmüştür. Her ayrılan yer, kronolojik sıraya göre başlangıçtan Roma İmparatorluğu'na, diğer kanat Hristiyanlığın başlangıcından Reform'a kadar, diğer bir kanat ise 20.yy'a kadar olan kısmı içermektedir. Her masanın üzerinde o yer için ayrılmış olan kadının ismi, yaşadığı dönemin tekniğiyle ranırların üzerine nakışlarla işlenmiştir. Ranırların üzerinde ise seramik tabak, çatal, bıçak, altın kadeh bulunmaktadır. Tarihteki inişli çıkışlı dönemler gibi düz plaka şeklinde olan tabaklar, her masada ilerledikçe yükselmektedir. Tabaklar seramik sanatçıları tarafından çalışılmıştır. Seramiklerin üzerinde bulunan

kabartmalar: kelebek, kadın cinsel organı ya da çiçeğe benzer bir şekilde çalışılmış, en son tabağa doğru kadının asıl kimliğine ulaşmıştır.

Görsel 19: Judy Chicago. "Akşam Yemeği Partisi/The Dinner Party".(1974-1979). Brooklyn Müzesi, New York.

Satoru Hoshino yaptığı enstalasyon çalışmalarını, çamurun doğal halini bozmadan parmak hareketleriyle şekillendirip tasarlamıştır. Yaşadığı toprak kaymasının etkisiyle atölyesi hasar gören sanatçı bu durumun etkisiyle çalışmalarında doğadan ilham almıştır. (Uğur, 2020: 50,51).

2. Dünya Savaşı'na katılan Japonya, Amerika Birleşik Devleti'ne yenilince, Amerikan demokrasisi ülkeye tanıtılmıştır. Savaşın sona eren gençlerden biri olan Kazuo Yagi, savaş sonu beş kişiden oluşan "Sodeisha" grubunu kurmuştur. Grup, seramik alanında yeni teknikler geliştirip geleneksel üretim yollarını tam anlamıyla dışlamadan, Japon ve batı kültürünü sentezleyerek kendilerini ifade edebilmenin yollarını aramıştır. Kazuo Yagi'nin uzun yıllardır kullanılmayan bir teknik olan "Kokutou" isminde, siyah renkte, stoneware çamuruyla yaptığı bir eser Satoru Hoshino'yu derinden etkilemiş ve seramik eğitimi almaya karar vermiştir. Satoru Hoshino Avustralya'da New Castle Art Galeri'de enstalasyonunu sergilemiştir. "Beginning Form-Spiral 17" isimli bu çalışma, spiralle başlayan ardından duvara yayılan yüzlerce minik seramik parçalardan oluşmaktadır. Sanatçı bu çalışmasında çam iğnelerinin isisiyle elde ettiği siyah renkle çamuru şekillendirmiştir. Süreç odaklı bir çalışmadır. Yaşadığı heyelanı, toprağın gücünü ve doğanın enerjisini izleyiciye hissettirmek istemiştir.

Görsel 20: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17". (2017). New Castle Art Galeri, Avustralya.

İngiliz sanatçı Neil Brownsword, 2009 yılında atık ve kalıntılardan oluşan bir enstalasyon sergilemiştir. Stoke-on-Trent şehrinde doğan sanatçı, yaşadığı yerin 17.yy'a kadar uzanan seramik endüstrisi geçmişinden dolayı fabrika atıklarından oluşan bu âtil vaziyette olan seramik parçalarını tekrar fırınlayarak yerleştirme yapmıştır. (Susamoğlu, 2014: 125,126).

Görsel 21: Neil Brownsword. "Taking Time". (2009). İngiltere.

SONUÇ

1960'lı yıllardan sonra ortaya çıkan performans sanatı, arazi sanatı, minimal sanat gibi ifade biçimleriyle birlikte; Marcel Duchamp, Joseph Kosuth, Yves Klein gibi sanatçılar bugünün enstalasyon pratiğine öncülük etmiştir. Sanayi devriminin getirdiği makineleşme, tüketim çılgınlığı, ekonomi, kültür endüstrisi gibi birçok şeyden sanatçılar da etkilenmiştir. Kendilerini ifade etmek isteyen sanatçılar çağın getirmiş olduğu bir dille geleneksel sanat anlayışını bir kenara bırakmak durumunda kalmıştır. Marcel Duchamp'ın seri üretim nesnelere getirdiği hazır-nesne anlayışı ile

nesne kendi anlamından çıkarak imgeye yani sanat nesnesine dönüşmektedir. Sanat nesnesinin mekanla bir anlam kazanarak izleyicinin de bu sürece dahil olmasıyla enstalasyon kavramı ortaya çıkmıştır.

Mekânın özelliğine, nerede olduğuna, o mekânın yapısına uygun tasarlanan sanat nesnelere katılımcının da anlam yüklemesiyle kavramsal bir anlatım meydana gelmektedir. Disiplinler arası bir sanat pratiği olan enstalasyonda, birçok sanatçı malzeme olarak seramiği tercih etmektedir. Makalede seramiğin enstalasyon sanatındaki yeri sorgulanmış, mekanla ilişkisi irdelenmiş ve çağdaş sanat kapsamında geleneksel bir anlayışın hâkim olduğu seramiğe yeni bir bakış açısı getirilmiştir. Örnek sanatçılar ve eserleri üzerinden okumalar yapılmıştır. Sonuç olarak disiplinler arası bir malzeme olarak kullanılan seramiğin çağdaş sanattaki önemi vurgulanmış, mekân ve katılımcı arasındaki ilişki irdelenerek kavramsal bir dil oluşturduğu gözlemlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Akgün, Süleyman. (2019). "Minimal Sanat Bağlamında Donald Judd'un Eserlerinde Biçim ve Anlam İlişkisi." *The Journal of International Lingual, Social and Educational Sciences*, Sayı: 1, s.21-29.
- Antmen, A. (2009). 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Artan Oskay, Bahar. (2018). "1960 Sonrası Kavramsal Sanatının Günümüz Resim Sanatına Etkileri", *İdil Dergisi*, Sayı: 47, s.803-809
- Aslan. F., Aslan, E. ve Atik, A. (2015). "İç Mekânda Algı". *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, Sayı: 11, s.139-151.
- Atakan, N. (2015). *Sanatta Alternatif Arayışlar*. (Çev. Zeynep Rona). İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Ataseven, Olcay. (2012). "Dan Flavin'in Mekânı Dönüştüren Işığı ve Minimalizme Yaklaşımı", *Art-e Sanat Dergisi*, Sayı:9, s. 85 -96
- Avcı, Mehmet Aydın (2012). *Soyut Resmin Günümüz Resim Sanatı Pratiğinde Süreç Sanatına Dönüşümü*. Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Mersin.
- Avşar Karabaş. P., ve İşleyen, F. (2016). "Performans Sanatının Doğuşu ve Günümüze Yansımaları". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 2, s.340-350.
- Balseçen, Haydar. (2018). "Yves Klein'in Antropometrilerindeki Bedenler".*Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Sayı:2, s.12-20.
- Biol, Şahinde Göksu (2021). *Enstalasyonda Sergileme Alanı Olarak İç Mekan*.Yüksek Lisans Tezi Erciyes Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Kayseri.
- Boz, Gamze (2011). *İroni Kavramının Postmodern Dönüşümü ve Postmodern Seramik Eserlerde İroni*. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Eskişehir.
- Çetintürk, Burcu (2017). *Çağdaş Seramik Sanatında Enstalasyonun Yeri*. Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Danabaş, Nalan. (2019). "Türk Seramik Sanatında Yerleştirme ve Mekân İlişkisi". *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 87, s.191-206
- Danto, A. C. (2010). *Sanatın Sonundan Sonra*, (Çev. Zeynep Demisü). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Fidan, Birol (2021). *Üç Boyutlu Geometrik Şekillerin Seramik Form ve Yüzeyle Uygulanması*. Yüksek Lisans Tezi, Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uşak.

- Gençer, Duygu (2022). Kavramsal Sanat ve Enstalasyon: Sarkis Zabunyan Örneği. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Hakan. E, Martinez, V ve Demiral A. (2014). "20. ve 21. yy'da Sanatta Malzeme Olarak Beden; Performans Sanatı". Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 6, s.180-201.
- Huntürk, Ö. (2016). Heykel ve Sanat Kuramları. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.
- İrgin, Süleyman. (2017). "Kültür ve Sanat Diyalektiği". İdil Dergisi, Sayı: 33, s.1503-1511.
- Kalay, Leman (2013). Seramik Sanatında Minimalist Düzenlemeler. Sanatta Yeterlik Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Kayahan, Zeliha. (2018). "Çağdaş Sanatta Saplantılı Emek Bilinci". Akdeniz sanat dergisi, Sayı: 22, s.63 – 69.
- Kurşuncu, Ayşe. (2019). "Seramik Sanatında İzleyici Katılımı". İdil Dergisi, Sayı: 53, s. 41-47
- Oğuz, Güler (2022). Sanat Nesnesi Olarak Seramik Kaplar.Sanatta Yeterlik Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.
- Öner, Segâh Beste (2018). Sanat Eseri Olarak Mekân: Sanatta Alternatif Barınak Üretimleri. Yüksek Lisans Sanat Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.
- Salman, Naile (2006). Hacılar Antik Yerleşkesinde Bulunan Seramik Kaplar Üzerindeki Bezemelerin Plastik Açısından İncelenerek Artistik Yüzey Değerlendirmesinde Bireysel Etkileri. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Salomon, David. (2014). "Fluorescent architecture or Dan Flavin at the supermarket". The Journal of Architecture, Sayı:6, s.949-974.
- Sevim. S., ve Marmara, T. (2020). " 'Öteki' Kavramının Çağdaş Seramik Sanatına Yansıması". Sanat Dergisi, Sayı: 36, s. 77-102.
- Susamoğlu, Funda. (2014). "Modernizm Sonrası Seramik Geleneği ve Malzemeye Sadakat". Sanat ve Tasarım Dergisi, Sayı: 14, s.121-129.
- Şahbaz, Hasan (2006). Modern Seramik Sanatında Minimalizm. Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Şan Aslan, Perihan. (2018). "Seramikte Dekor Tekniklerinin Kavramsal Bir İfade Aracı Olarak Kullanımı", İdil Dergisi, Sayı:51, s.1369-1376.
- Tandoğan. O ve Es, B.E.(2018). "Dünyada ve Türkiye'de Arazi Sanatı (Land Art)". İdil Dergisi, Sayı: 51, s.1359-1368.

Topaçoğlu. Ö., ve Ünal H. (2021). "Pop Art Akımının Etkisinde Ev Tekstili Tasarım Önerileri". Journal of Interdisciplinary and Intercultural Art, Sayı:13, s.138-150.

Tunç, Arif Ziya. (2003). "Tüketici Toplumun Sanatı Pop-Art Ve Kaynakları Açısından Kitle İletişim Araçları". Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 8, s. 113-121.

Uğur, Ayça (2020). Sanatta İfade Aracı Olarak Seramik Malzeme. Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.

Uysal, Mehmet Ali (2009). Sanatta Mekân Algısı (Mekanla Oynamak). Sanatta Yeterlik Eseri Çalışması Raporu, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Uzun Aydın, Derya. (2018). "Modernizmin Benzer Akımları İçinde Kendine Yer Bulmaya Çalışan Bir Sanat Üslubu: Arte Povera". Diyalektolog Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 19, s.217-33.

Yağmur, Önder. (2016). "Doğayı Şekillendiren Sanat: Land Art". İdil Dergisi, Sayı: 27, s.1977-1988.

Yavuz, Ayşe Tuba (2019). Dadaizm ve Günümüz Heykel Sanatına Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Erzurum.

Yelkenli Madencioğlu, Aylın (2020). 1960 Sonrası Heykelde Yapıt İzleyici İlişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yıldız, Bülent. (2016). "Marcel Duchamp Eserlerinin Yıkıcı Düzlemi ve Readymade'lerindeki Anti-Topografi". Art Sanat, Sayı:6 s.133-146.

Zümrüt, Yeşim. (2018). "Çevresel Sanat ve Seramik Uygulamalar". Journal of Arts, Sayı: 2, s. 1-16.

Görsel Kaynakça

Görsel 1: "Charles de Gaulle Meydanı"(Fransa).(1836). 20.05.2023, <https://www.galaksirehberim.com/2023/02/pariste-gezilecek-ve-gorulecek-yerler.html>

Görsel 2: "Sistina Şapeli". (1483). 20.05.2023, <http://pustoodunya.com/resim-michelangelo-ve-vatikan/>

Görsel 3: "Üçüncü Enternasyonel Anıtı".(1919).20,05,2023, <https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2012/inventingabstraction/?work=226>

Görsel 4: "Pisuar". (1917). 20.05.2023 <https://www.tate.org.uk/art/artworks/duchamp-fountain-t07573>

Görsel 5: "Brillo Kutusu". (1964). 20.05.2023, <https://www.myartbroker.com/artist-andy-warhol/10-facts/10-facts-about-warhols-brillo-boxes>

Görsel 6: Donald Judd." İsimsiz".(1969). Guggenheim Müzesi.

<https://www.guggenheim.org/artwork/artist/donald-judd>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 7: Dan Flavin. "The diagonal of May 25". (1963). New York.

<https://www.flickr.com/photos/77402657@N06/7018680847>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 8: Joseph Kosuth, "Bir ve Üç Sandalye". (1965). Modern Sanatlar Galerisi, New York.

<https://www.moma.org/collection/works/81435>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 9: Michelangelo Pistoletto. "Çaputların Venüsü- veya Paçavralar içinde Venüs". (1974).Tate Modern, Londra.

<https://www.simonleegallery.com/news/215/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 10: : Robert Smithson. "Spiral Jetty". (1970). Great Salt Lake, Utah.

<https://www.khanacademy.org/humanities/art-1010/post-war-american-art/minimalism-and-earthworks/a/smithsons-spiral-jetty>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 11: Yves Klein. "Mavi Dönemin Antropometrisi." (1960). Paris.

<https://tr.pinterest.com/pin/381046818446977522/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 12: Marina Abramovic."Balkan Baroque." (1997). Venedik Bienali.

https://arthive.com/artists/92199~Marina_Abramovich/works/635192~Balkan_Baroque. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 13: Robert Morris." Adsız keçe." (1967). New York

<https://www.sfmoma.org/artwork/2013.14/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 14: Antony Gormley." Field". (1994). Tate Galeri.

<https://www.datathistle.com/event/1527883-exhibition-tours-antony-gormley-field-for-the-british-isles/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 15: : Clare Twomey. "Bilinç/Vicdan". (2001-2004). Kore.

http://www.claretwomey.com/projects_-_consciousnessconscience.html. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 16: Clare Twomey. "Time Present Time Past". (2016). William Morris Galerisi, Londra.

<https://www.johnson-tiles.com/blog/2016/06/clare-twomey-time-present-and-time-past/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 17: Ai Weiwei."Sunflower seeds". (2010). Tate Modern, Londra.

<https://publicdelivery.org/ai-weiwei-sunflower-seeds-video-jingdezhen-mary-boone-gallery/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 18: Edmund De Waal. "A Thousand Hours". (2012). Alan Cristea Galeri, Londra.

https://ceramica.fandom.com/wiki/Edmund_de_Waal. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 19: Judy Chicago. "Akşam Yemeği Partisi/The Dinner Party".(1974-1979). Brooklyn Müzesi, New York.

<https://theculturetrip.com/north-america/usa/new-york/articles/why-judy-chicagos-dinner-party-still-matters-nearly-40-years-later/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 20: Satoru Hoshino. "Beginning Form- Spiral 17". (2017). New Castle Art Galeri, Avustralya.

<https://twitter.com/zaki48/status/909676983155515392>. Erişim Tarihi: 23.04.2023

Görsel 21: Neil Brownword. "Taking Time". (2009). İngiltere.

<https://thingnessofthings.wordpress.com/contributors-2/neil-brownword/>. Erişim Tarihi: 23.04.2023